

חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה

אוראל שטראוס שיעור ד'

לעילוי נשמת אבי מורי איתן בן יעקב ז"ל
שלימד אותנו לאהוב את הקב"ה ביצר טוב וביצר רע
ושהרבה להוסיף אור של טוב לעולם על ידי חסדיו הרבים

לקבולינהו בשמחה

הפרק התשיעי במסכת ברכות עוסק בדיני הברכות השונות שאדם מברך על מאורעות שונים. אומרת המשנה (פ"ט מ"ב):

על הגשמים ועל בשורות טובות אומר הטוב והמטיב, על בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת.

כלומר, לטובה הבאה על האדם ישנה ברכה משלה אותה חייב לברך - "ברוך אתה... הטוב והמטיב", ולרעה הבאה על האדם ישנה ברכה משלה - "ברוך אתה... דיין האמת". מוסיפה המשנה (שם מ"ה) ואומרת כי ישנה חובה על האדם לברך על הרעה כמו שמברך על הטובה:

חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, שנאמר: ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך וגו'. בכל לבבך - בשני יצריך, ביצר טוב וביצר הרע; ובכל נפשך - אפילו הוא נוטל את נפשך, ובכל מאדך - בכל ממונך. דבר אחר: בכל מאדך - בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו.

מתקשה הגמרא (ברכות ס' ע"ב) מה הוא אותו החיוב שמחייבת המשנה:

מאי חייב לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה? אילימא כשם שמברך על הטובה הטוב והמטיב, כך מברך על הרעה הטוב והמטיב - והתנן על בשורות טובות אומר הטוב והמטיב, על בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת? אמר רבא לא נצרכה אלא לקבולינהו בשמחה.

הגמרא מסיקה כי אין הכוונה שמברך את אותה ברכה בין בבשורה רעה בין בבשורה טובה, אלא כאשר מברך "דיין האמת" על בשורה רעה, יעשה זאת בשמחה כמו שמברך בשמחה על הטובה.

המשנה לעיל מביאה מקור לחיוב - דרשה על הפסוק "ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך", המורה כי יש לברך את הקב"ה בכל מצב אשר בו האדם נמצא. הגמרא מביאה אף היא ארבעה מקורות מהפסוקים לגבי חיוב זה¹:

אמר רב אחא משום רבי לוי: מאי קרא - חסד ומשפט אשירה לך ה' אזמרה, אם חסד - אשירה, ואם משפט - אשירה.

רבי שמואל בר נחמני אמר: מהכא - בה' אהלל דבר באלהים אהלל דבר; בה' אהלל דבר - זו מדה טובה, באלהים אהלל דבר - זו מדת פורענות.

רבי תנחום אמר: מהכא כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא.

ורבנן אמרי מהכא ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מברך.

הלכה זו תמוהה מאוד, כיצד יתכן שישנו חיוב על האדם לברך על הרעה בשמחה? הרי דבר רע בא עליו! טבע האדם להצטער כאשר כואב לו וכאשר רעה באה עליו, איך ישנו חיוב על האדם לשמוח ברעה בניגוד לרגש הטבעי שמצטער על אותה רעה?

יותר מזה, איך חז"ל והפסוקים מניחים את היחס אל הרעה והטובה באותו המשקל? גם אם צריך לשמוח ברעה, איך ניתן לשמוח עד כדי כך כמו ששמח בקבלת טובה? הרי ישנו פער עצום בין קבלת טובה לקבלת רעה!

בשאלות אלו נעסוק במאמר זה. ננסה להציג גישות שונות ולהבין כיצד כל גישה מבינה את חיוב הגמרא, וממילא ננסה לקבל כלים כיצד חז"ל מדריכים אותנו להתמודד עם דברים רעים שקורים לנו.

ייסורים מכפרים

ר' יונה על הגמרא (ברכות מ"ד ע"ב מדפי הרי"ף) מסביר:

כמו שמברך על הטובה בשמחה ובטוב לבב כך יש לו לברך על הרעה בשמחה

ולקבל מוסר הבורא בסבר פנים יפות ויחשוב כי הכל כפרת עונותיו.

כלומר, לפי הסברו של ר' יונה, אותה הרעה נועדה לכפר על עונותיו של האדם.

¹ לכאורה קשה, וכי לא מספיק מקור המשנה? מדוע הגמרא מוסיפה עליה מקורות נוספים? עונה היד דודי שהמשנה מלמדת שיש לקבל בשמחה את הרעה כמו שמקבל הטובה מדרשה על הפסוק, ולא מפשט הכתוב בפסוק עצמו, לכן הביאה הגמרא ראייה מפסוקים שעל פי הפשט של אותם הפסוקים ניתן להבין את חיוב קבלת הרעה בשמחה. ועוד, מהמקור במשנה למדנו שחייב לקבל בשמחה, אך לא מצינו חיוב לברך, ואילו בפסוקים נכלל גם החיוב על הברכה.

מבאר זאת יותר הרא"ה (ברכות ס' ע"א):

מסתברא דטעמא דמילתא משום דאין איש בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ובידוע שכל עון נפקד על מי שעשאו או בעולם הזה או לעולם הבא, הילכך כשרואה עצמו באחד מן הייסורין יש לו לשמוח ולגמור בדעתו דמירוק עונותיו הוא ומוטב שישלמוהו בעולם הזה משישלמוהו לו בעולם הבא דיפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה.

לפי ר' יונה והרא"ה, הרעות והייסורין הבאים על האדם מהקב"ה, מגיעים משום שהאדם חטא. הקב"ה אינו רוצה שחטאיו של האדם יפגמו לו בעולם הבא שלו, שעולם הזה אינו אלא פרוזדור אליו כדברי חז"ל במשנה (אבות פ"ד מט"ז), לכן רוצה הקב"ה לכפר על עונותיו של האדם כבר בעולם הזה, שישלם את החובה עליהם כאן, ולא בעולם הבא, אותו הוא עלול אולי אף להפסיד לגמרי בגלל אותם חטאים. רעיון זה של יסורין בעולם הזה מכפרים את חטאי האדם, מצינו בדברי הגמרא עצמה (ברכות ה' ע"א):

נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין. נאמר ברית במלח, דכתיב ולא תשבית מלח ברית, ונאמר ברית ביסורין, דכתיב אלה דברי הברית. מה ברית האמור במלח - מלח ממתקת את הבשר, אף ברית האמור ביסורין - יסורין ממרקין כל עונותיו של אדם.

וכן נראה להסביר את המדרש (בראשית רבה בראשית ט, ח):

אמר רב הונא הנה טוב מאד, זו מדת הטוב, והנה טוב מאד זו מדת יסורין, וכי מדת יסורין טובה מאד, אתמהא, אלא שעל ידיה הבריות באים לחיי העולם הבא, וכן שלמה אומר ודרך חיים תוכחת מוסר, אמרת צא וראה איזהו דרך מביאה את האדם לחיי העולם הבא, הוי אומר זו מדת יסורין.

מכאן הבינו ר' יונה והרא"ה, כי הסיבה לכך שהאדם חייב לקבל גם את הרעה בשמחה היא משום שעל ידי אותה רעה, דהיינו הייסורים, האדם זוכה לטובה גדולה - במקום לשלם על עונותיו בעולם הבא, הוא משלם על עונותיו בעולם הזה. כך מובטח לו עולם הבא גדול יותר. ועל כן יש לו לשמוח ולברך.

בהמשך הגמרא נאמר (ברכות ס' ע"ב):

אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר, וכן תנא משמיה דרבי עקיבא: לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעביד רחמנא לטב עביד.

ובלשון המוכרת של ר' עקיבא בעברית, כמובא בהמשך הגמרא: כל מה שעושה הקב"ה - הכל לטובה. אומר על כך הרא"ה בהמשך דבריו:

לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעביד מן שמיא לטב, כל דעביד רחמנא לטב, פירוש הינו הך דאמרן שיתלה יסוריו לחסד הבורא יתברך כי למרק עונותיו נתנו לו.

כלומר, מסביר הרא"ה אימרה זו של ר' עקיבא על פי שיטתו בהסבר הגמרא הנ"ל, שכל מה שעושה הקב"ה - הכל לטובת האדם. גם יסורים שהקב"ה מביא על האדם יש בהם תועלת טובה - כפרת עוונות בעולם הזה בכדי להביאו לחיי העולם הבא.

העבודה היא שמחה לו

גישה שונה היא גישתו של הטור. הטור (אורח חיים רכב) פוסק את הגמרא הנ"ל להלכה:

על שמועות שהן טובות לו ולאחרים מברך הטוב והמטיב ועל שמועות רעות הוא אומר "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם דיין האמת" וחייב אדם לברך על הרעה בדעת שלימה ונפש חפצה כדרך שמברך בשמחה על הטובה כי הרעה לעובדי השם הוא טובתם ושמחתם כיון שמקבל מאהבה מה שגזר עליו השם נמצא שבקבלת רעה זו הוא עובד השם שהיא שמחה לו.

נשים לב כי הטור אינו משתמש בביטוי "בשמחה" כלפי הרעה כפי שמופיע בגמרא, אלא אומר "בדעת שלמה ונפש חפצה". מדוע? מה כוונתו? כותב הב"ח שם:

ורבינו דקדק ואמר בדעת שלמה ובנפש חפצה כדרך שמברך בשמחה על הטובה וכו' והוא לפי שאי אפשר לאדם שיהא שמח ברעה וצריך לפרש דהכי קאמר כשם שהוא מברך על הטובה בשמחה שאז מברך בדעת שלמה ובנפש חפצה כך יברך על הרעה בדעת שלמה ובנפש חפצה.

מסביר הב"ח שהטור הבין בגמרא שאין שום חיוב לשמוח ברעה עצמה שאדם מקבל, שאין זה אפשרי לשמוח ברעה ממש. אלא השוויון בין קבלת הטובה לבין קבלת הרעה בשעת הברכה צריך להיות בכך שהוא נמצא במצב של "דעת שלמה ונפש חפצה", דהיינו רצון בקבלת הטובה ובקבלת הרעה, והבנה והסכמה שכלית בקבלת הטובה ובקבלת הרעה, אבל לא שמחה ברעה, אין מצופה ואי אפשר לו לאדם להרגיש שמחה ברעה כלל. משכך עלינו לחזור ולהבין את דברי רבא בגמרא לעיל, מה הוא אותו דבר שצריך לקבל בשמחה?

בהמשך דברי הב"ח מבואר הדבר יותר :

ותיקן עוד שמה שכתב שמברך על הרעה בשמחה הוא לפי שבקבלת רעה זו הוא עובד השם והעבודה היא שמחה לו.

הרעה בפני עצמה אינה משמחת, היא קשה וכואבת. אך רעה זו גם היא רצון ה', וקבלתה היא חלק מעבודת ה'. עובד ה' חפץ בקיום רצון ה' בעולם, בין אם על ידי האדם, ובין אם על ידי הקב"ה בעצמו. לכן, כאשר אדם מבין שכל מה שבא מהקב"ה, בין רעה בין טובה, הוא רצון ה' - קבלת הדבר מבטאת היותו עובד ה' החפץ בקיום רצונו יתברך. וכתוצאה מכך הוא שמח. כלשון הטור, "כיון שמקבל מאהבה מה שגזר עליו השם נמצא שבקבלת רעה זו הוא עובד השם שהיא שמחה לו", הוא מקבל מאהבה את גזרת ה', ובעצם קבלת הרעה בהסכמה הוא עובד ה'. העבודה, היותו עובד ה' - היא מה שמספק לו שמחה, לא הרעה עצמה. גם הטור יסכים ש"כל מה שעושה הקב"ה הכל לטובה"², אבל אין זה מספיק כדי לשמוח ברעה עצמה. הרעה עצמה קשה, אך גם ברעה ישנה חובה על האדם לנהוג כעובד ה' ולקבלה בהסכמה.

רעה מולידה טובה

תהליך של טוב

שיטה נוספת לביאור הדברים ניתן ללמוד מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה (ברכות פ"ט מ"ה):

אמרו כשם שהוא מברך על הטובה, רוצה לומר שיקבלם בשמחה ויכבוש רגשותיו ויישב דעתו כשמברך ברוך דיין האמת, עד שייראה כמו בזמן שהוא מברך הטוב והמטיב, וכמו שאומרים חכמים ברוב עניניהם כל מה דעביד משמיא לטב, וזה דבר מושכל אצל הנבונים אף על פי שלא הזהירה עליו תורה.

אומר הרמב"ם, שכדי לברך על הרעה ולקבלה בשמחה, דרושה התאמצות יותר מאשר על הטובה, שבאמת איך אפשר לחייב לברך על הרעה בשמחה בכזו קלות כמו שמברך על הטובה בשמחה?! לכן אומר הרמב"ם, שצריך לכבוש את הרגש הכואב והעצוב, ליישב את הדעת המבולבלת, ולהגיע למצב של קבלה בשמחה. וראייתו מהגמרא שאומרת: "כל מה דעביד משמיא לטב".

² ואכן כך הוא פוסק (אורח חיים רכז): "לעולם יהא אדם רגיל לומר כל מה דעביד רחמנא לטב עביד".

נחזור לשאלתנו, איך אפשר להגיע למצב של שמחה גם ברעה? ומדוע צריך להתאמץ ולעשות זאת? ממשיך הרמב"ם ומסביר:

לפי שהרבה דברים נחשבין לרע בתחלתם וסופם מביאים טובה גדולה, והרבה דברים נחשבים בראשיתם טוב ויהיה בסופם רע מאד ולכן אין ראוי לנבון להצטער בבוא צרה גדולה וגזירה הרת סכנה, לפי שאינו יודע התכלית... ולכן יכוון האדם מחשבתו ויבקש מהאל שיהיה כל מה שיקרהו בעולם הזה מטובותיו ורעותיו סבה להשגת האושר האמתי.

כלומר, הרעה המגיעה על האדם אמנם נראית רעה, מכאיבה וקשה, אולם, צריך לדעת שאותה רעה תוביל לטובה גדולה. אין אדם יודע את התכלית של המקרים הבאים עליו מהקב"ה, משום שראייתו מצומצמת לזמן העכשווי, אבל הקב"ה כמובן יודע את התכלית של הכל, ובוודאי מתכנן טובה גדולה מתוך אותה רעה שבאה.

לכן, חייב לברר על אותה רעה, שהקב"ה מסובבה לטובה, וישמח בכך שהקב"ה מתכנן עבורו טובה גדולה שבעתיד תצא מאותה רעה.

קעת נוכל להבין את ראייתו של הרמב"ם "וכמו שאומרים חכמים ברוב עניניהם 'כל מה דעביד משמיא לטב'". אמרה זו, כפי שהובא לעיל בשיטת היסורין המכפרים, נאמרה בגמרא בשמו של ר' עקיבא. בהמשך הסוגיה, מובא סיפור המתאר בדיוק את תפיסה זו של ר' עקיבא:

כי הא, דרבי עקיבא דהוה קאזיל באורחא, מטא לההיא מתא, בעא אושפיזא לא יהבי ליה. אמר: כל דעביד רחמנא לטב. אזל ובת בדברא, והוה בהדיה תרנגולא וחמרא ושרגא. אתא זיקא כבייה לשרגא, אתא שונרא אכליה לתרנגולא, אתא אריה אכלא לחמרא. אמר: כל דעביד רחמנא לטב. ביה בליליא אתא גייסא, שבייה למתא. אמר להו: לאו אמרי לכו כל מה שעושה הקדוש ברוך הוא הכל לטובה!

ר' עקיבא הבין שבכל רעה שבאה עליו, צפונה טובה גדולה שעתידיה לצאת אל הפועל. לכן בעת בוא הרעות הזכיר לעצמו ש"כל דעביד רחמנא לטב", ובאמת בסוף יצאה לו מאותן הרעות טובה גדולה וניצל.

רעה בלתי נפרדת

נחדד יותר את תפקיד הרעה לפי שיטה זו. הרי בין שיטתו של הרמב"ם לבין זו של ר' יונה, הרעה מובילה לטובה. לכן, מה ההבדל בין השיטות?

נעזר במסופר בגמרא אודות ר' עקיבא וחכמים בשעת החורבן (מכות כ"ד ע"ב):

כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ורבי עקיבא מצחק. אמרו לו: מפני מה אתה מצחק? אמר להם: מפני מה אתם בוכים? אמרו לו, מקום שכתוב בו: והזר הקרב יומת ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה? אמר להן: לכך אני מצחק, דכתיב: ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו, וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני! אלא, תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב: "לכן בגללכם ציון שדה תחרש [וגו']" בזכריה כתיב: "עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים", עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה - הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה - בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו.

רבי עקיבא ראה את אותה הרעה הגדולה שראו חכמים, אך בניגוד אליהם שבכו, הוא צחק. ר' עקיבא ראה בצורה יותר רחבה, והבין שבזה הרגע התקיימה נבואתו של אוריה, שמבשרת רעה, אך היא היתה הסיבה ההכרחית להגעת הנבואה המבשרת על הטוב, נבואתו של זכריה. לולא נבואתו של אוריה לא היתה יכולה להתקיים נבואתו של זכריה! כך אומר המהר"ל על מעשה זה (נצח ישראל כו):

כי אלו שני עדים, דהיינו החורבן וגם שישבו בו זקנים וזקינות בירושלים, האחד מעיד על השני. כי ההעדר היא סבת ההויה, ואם אין כאן העדר אז לא תחול שום הויה. שלא יתהווה דבר רק כאשר קדם לו העדר צורה לגמרי.

עתה נוכל להבין את ההבדל בין דברי הרמב"ם לדברי ר' יונה. לפי הרמב"ם, בהגיע הרעה טרם הושלמה טובתו של הקב"ה, אולם הרעה היא חלק בלתי נפרד והכרחי בתהליך של הבאת הטובה. בהתגלות הטובה לאחר מכן, מתברר כי כל הרעה לפני כן בהצטרף הטובה, כולה טובה אחת גדולה, והרעה היא חלקיק מתהליך אותה טובה, גם בה יש טוב המתגלה בעתיד. ולכן לפי הרמב"ם האדם צריך לקבל את הרעה בשמחה. משום שעליו לדעת שאותה רעה הינה חלקיק הכרחי ותלוי בתהליך שסופו כולו טוב. ועל זאת יש לשמוח בקבלת הרעה - על החלק הטוב שבה, שעתיד לצאת ולהתגלות כטובה גדולה שהרעה הכרחית להתגלותו ועל כן היתה צריכה לבוא. וזה האמור בדברי הרמב"ם לעיל, "לפי שהרבה דברים נחשבין לרע בתחלתם וסופם מביאים טובה גדולה", הרעה בתחילתה נראית כרע

גמור, אך כיוון שסופם מביאים טובה גדולה מתברר כי הכל טובה אחת גדולה, ולכן "אין ראוי לנבון להצטער בבוא צרה גדולה וגזירה הרת סכנה, לפי שאינו יודע התכלית". לעומת זאת, לפי שיטת ר' יונה והרא"ה, הרעה אינה חלק בלתי נפרד מתהליך של טוב, אלא מגיעה הרעה בפני עצמה, ולאחר מכן כתוצאה מהרעה מגיעה טובה לאדם בכך שזוכה לחיי עולם הבא. גם לשיטתם ישנו תהליך המחולק לשלבים, רעה כשלב ראשון, וכפרה וניקוי לעולם הבא בשלב שני, אך בין השלבים אין תלות הכרחית, אלא תוצאה אחד של השני.³

רעה לפרט וטובה לכלל

הרב קוק מרחיב את דברי הרמב"ם להסתכלות רחבה מהפרט אל הכלל (עין אי"ה ברכות ט, קפב):

כל זמן שאדם שקוע בפרטיותו, בהנאותיו היחידיות מצד חושיו המגושמים והמוגבלים, אז מדת הטוב והרע מצומצמות אצלו רק כפי הנוגע לעצמו ולבשרו. אמנם כשיתעלה למצב שכלי, לאהוב את אשר השכל הטהור והיושר האמיתי נותנים, וימצא זאת בנפשו, כשיהיה באמת דורש את אלוקים ופונה בכל לבבו אל ההשכלה הטהורה, אז ימצא כי האהבה והעונג אינם ראויים כלל שיהיו לו מוגבלים רק ביחש לנפשו ולחוג הקרוב לו, כי אם כגבור ירוץ אורח שכלו להיות מודד את כל חפצו לפי ערך הכלל כולו, ואצל הכלל כולו אין רעה במציאות, הכל עשה האלהים יפה בעתו, והרעה, שנדמית להיות רעה פרטית, היא מסבבת טובה רבה אל אוצר הכלל. והאיש שהתנשא ברוחו לאהבת השכל והיושר האמיתי הוא יתענג, כי במה שנוגע לעצמיותו הפרטית יש לו מצב של הפסד ורעה, אבל הלא הוא סובל כדי להיות תוצאות לטובת הכלל מזה, כי הלא ההנהגה הכללית של המציאות היא ודאי טובה, וכל אשר עשה ד' הוא טוב, אם כן ודאי תצא מרעה זו טובה גדולה שקולה הרבה נגד מרירות הרעה.

מסביר הרב קוק, שהטובה היוצאת מהרעה, כפי שהסביר הרמב"ם, בהרבה מקרים אינה מצטמצמת אך ורק ביחס לאדם עצמו בלבד, אלא המעלה היותר גדולה היא להתרחב לראיה כללית, על הכלל כולו. אם האדם ינסה למצוא את הטובה רק אצלו, הוא לא תמיד יצליח להבחין בה, בגלל ראייתו המצומצמת אך ורק כלפי עצמו. אבל, אם יסתכל בראייה

³ ניתן לחדד זאת על ידי נפקא מינה. לדעת ר' יונה והרא"ה, הרעה יכולה להיות כל רעה. לא משנה אילו יסורין באים על האדם, שכל סוג של יסורין יכפרו לו. אבל לשיטת הרמב"ם, סוג הרעה הכרחי וצריך להיות מסוים כדי להוציא את הטובה המסוימת הצפונה בו. אם תהיה רעה אחרת, אותה טובה לא תצא ממנה, אלא טובה אחרת המתאימה לרעה זו.

רחבה יותר, הרואה את הכלל והציבור כולו, עשוי הוא להצליח להבחין בכל רעה כיצד מגיעה מתוכה טובה אל הכלל, ולא רק אליו עצמו.

אומר יוסף לאחיו (בראשית נ, כ): "וַיֹּאמְרוּ הַשְּׂבָתִים עָלַי רְעָה אֱלֹקִים הַשְּׂבָתָה לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה פְּיֹם הַזֶּה לְהַחֲלִית עִם רַב". מחשבתכם היתה רעה, לי אישית נגרם רע, אך הרעה הפרטית שלי גרמה לטובה עצומה כלפי הכלל - "להחיות עם רב". הטובה לא בהכרח הגיעה ליוסף, אולם, הוא התרחב לראייה רחבה על הכלל, ושם מצא את הטובה. ממשיך הרב ומשליך זאת על חיוב הגמרא:

והטובה, אם גם יהיו מקבליה בחוג קרוב או רחוק בזמן ובמקום לו הכל שוה. לנפש נדיבה האוהבת את הטוב והיושר, אין מרכז המשקל נפשו הפרטית כי אם הכלל, החשוב לעולם נגד הפרט ועומד לעולם, על כן יהיה באהבה מברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה. וכן בהשקיפו תמיד אל התוצאות הכלליות כבר אפסה מנפשו ההתפלגות של נטיות טובות ורעות, יש לקרא בשם טוב ורע בנטיות, למי שמבטו הוא צר ואינו יכול להסתכל כי אם על ההוה והמקום של הרגש והעובדא, אבל מי שהגביה לבו בדרכי ד', הנטיות כולן עולות להתכלית המקובצת הכללית הנבנית מהן, הוא אוהב את ד' אדון השלום בכל לבב, ביצר הטוב וביצר הרע.

מעלה גדולה וראויה יותר היא לראות את הרעה הפרטית והאישית לא כחלק מתהליך טובה המטיב רק לאדם עצמו, אלא מטיב לכלל הציבורי כולו. בדרגה כזו של האדם, הוא יוכל להסתכל בצורה רחבה יותר ועשוי הוא לראות כל הרעה כחלק מתהליך של טוב כללי ולא רק פרטי,⁴ וכתוצאה מכך יוכל לברך לא רק בשמחה, אלא באהבה. הוא אוהב את הקב"ה המטיב לבריות כולם ולא רק לאדם הפרטי. אוהב את הקב"ה ביצר הטוב וביצר הרע, כמובא במשנה לעיל (משנה ה').

סימוכין לדברי הרב קוק, נוכל להביא מהגמרא בפסחים (נ' ע"א):

אמר רבי אחא בר חנינא: לא כעולם הזה העולם הבא. העולם הזה, על בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב, ועל בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת. לעולם הבא - כולו הטוב והמטיב.

כלומר, לעתיד לבוא נוכל להסתכל בראיה רחבה יותר ולראות שכל הרעות היו בעצמן טובות גדולות, גם בשעת הרעות עצמן, ולכן לא נברך כלל "דיין האמת" כי אם "הטוב

⁴ כמובן שלפי הרב קוק מהרעה הפרטית יכולה לצאת גם טובה לאדם עצמו ולא לכלל, אך זאת הסתכלות מצומצמת שלא תמיד תוכל להבחין בטובות. הסתכלות רחבה יותר של ראייה כללית תוכל להבחין יותר ברעה כטובה כללית.

והמטיב". אך יש לשים לב כי הברכה המתחלפת בברכת "דיין האמת" על הרעה, היא ברכת "הטוב והמטיב" ולא ברכת "שהחיינו". לכאורה, דבר זה אינו מסתדר עם הגמרא במסכת ברכות (נ"ט ע"ב):

קצרו של דבר: על שלו הוא אומר "ברוך שהחיינו וקיימנו", על שלו ועל של חבירו אומר "ברוך הטוב והמטיב".

מסיקה הגמרא כי כוונת המשנה "על בשורות טובות מברך הטוב והמטיב" היא שמברך "הטוב והמטיב" רק כאשר הטובה נוגעת לא לעצמו בלבד, אלא גם לאחרים. וכאשר הבשורה הטובה נוגעת לעצמו בלבד מברך "שהחיינו".⁵ וכמו שמפרש ר' עובדיה מברטנורא את המילים "הטוב והמטיב": "דהכי משמע 'הטוב והמטיב' - הטוב לדידיה, ומטיב לאחריני".

לכן, לכאורה צריך לברך לעתיד לבוא על הרעה ברכת "שהחיינו", שהרעה האישית שהגיעה לאדם היתה בעצם טובה אישית, ולא ברכת "הטוב והמטיב"? אלא שעל פי דברי הרב קוק נוכל להבין, שהטובה הצפונה ברעה לא בהכרח מצטמצמת למרחב הפרטי של האדם, אלא לכל החברה האנושית הסובבת אותו, ולכן יברך לעתיד לבוא "הטוב והמטיב", שהקב"ה הטיב לו וגם לאחרים.

סיכום השיטות

מדברינו עד כה, נוכל לענות על השאלה הראשונה ששאלנו - כיצד ניתן לקבל גם את הרעה בשמחה? שלוש שיטות מרכזיות בראשונים.

ר' יונה והרא"ה מסבירים כי ליסורים מטרה אחת עליונה - כפרת עוונות. על חטאיו של האדם, העלולים למנוע ממנו את עולם הבא, מגיעים יסורים בעולם הזה הפורעים את חובו ומאפשרים לאדם להשיג עולם הבא גדול יותר. ועל כך יש לו לשמוח ולברך את הקב"ה שמזכה אותו בכך על ידי היסורים.

שיטתו של הרמב"ם היא שהרעה עצמה הינה חלק בלתי נפרד מתהליך שבסופו מתגלה הטובה. הרעה הכרחית להגעת הטובה. לכן בהגיע רעה על האדם, עליו לבטוח בקב"ה ולהאמין שאותה רעה סופה להוציא טובה גדולה. ולכן מברך על הרעה ומקבלה בשמחה משום שהיא חלק בלתי נפרד מתהליך של טוב. גם ברעה ישנו חלקיק של טוב נסתר שעתידי לצאת ולהתברר כטובה. הרב קוק הרחיב את סברת הרמב"ם, שהמעלה היותר גדולה היא

⁵ חלוקה זו אינה מופיעה בגמרא לגבי ברכת "דיין האמת". ומסיקים האחרונים, ביניהם ערוך השולחן (אורח חיים רכב, ב) והביאור הלכה (שם) שבאמת על בשורות רעות מברך "דיין האמת" בין אם הרעה נוגעת רק לאדם עצמו ובין אם הרעה נוגעת גם לעצמו וגם לאחרים.

לראות את הרעה כחלק מתהליך של טוב המגיע לכלל ולא דוקא אל האדם הפרטי. האדם סובל ברעתו הפרטית כדי להביא טובה על הכלל.

המשותף לשניהם בא לידי ביטוי בדברי הרש"ר הירש. לאחר בריאת האדם והשלמת כל הבריאה, נאמר בתורה (בראשית א, לא): "וַיִּבְרָא אֱלֹקִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וַהֲנֵה טוֹב מְאֹד". אומרים על כך חז"ל במדרש (בראשית רבה ט):

רבי נחמן בר שמואל בר נחמן בשם רב שמואל בר נחמן אמר הנה טוב מאד זה יצר טוב והנה טוב מאד זה יצר רע...

אמר רב הונא הנה טוב מאד, זו מדת הטוב, והנה טוב מאד זו מדת יסורין...
אמר ר' שמעון בר אבא הנה טוב מאד זו מדת הטוב, והנה טוב מאד זו מדת הפורענות.

חז"ל מפרשים ש"והנה טוב מאוד" שהקב"ה ראה בסיום הבריאה - כולל גם את הפורענות, את יצר הרע ואת היסורין. כלומר, לא רק הטוב, אלא גם הרע נכלל תחת ה"טוב מאוד" שבבריאה כולה. מסביר זאת הרש"ר הירש בפירושו על התורה (שם):

ובחינה חדשה זו כלולה בלא ספק בתיבת "כל". כל נברא הוא "טוב", כשהוא לעצמו. אולם רק משנסתיימו כל שלבי הבריאה, משהפרט נקשר אל הכלל ונידון כחלק של הכלל, הרי הכל איננו רק "טוב", אלא "טוב מאוד". "כל" איננו מבטא רק ריבוי, הכל ללא יוצא מן הכלל, אלא הוא תופס את הריבוי כאחדות, אין הוא רק סך כל הפרטים, אלא כלל במכלל שלמותו... אין הוא אומר: "את הכל אשר עשה" - את הכלל השלם אשר עשה, אלא: "את כל אשר עשה": את השלמות וההרמוניה והאחדות של בריאתו; הוא ראה כל פרט בקשריו אל הכלל, והנה טוב מאד. אם הפרט היה "טוב" כשהוא לעצמו, הרי בקשריו אל הכלל הוא "טוב מאד".

בסיום בריאת העולם הקב"ה לא הסתכל על כל הפרטים שברא לאורך ששת ימי הבריאה כסך כולל של פרטים בבריאה אחת, אלא כחיבור מאוחד של כל הפרטים הללו כהשלמת הבריאה. רק בהתאחדות כל הפרטים לכלל אחד ומאוחד הבריאה היא כרצונו של הקב"ה - "טוב מאוד", ממשיך הרש"ר הירש בדבריו ומכוון זאת יותר כלפי הרע:

כל רע יחסי נראה כרע - כל עוד העין צופה אל הפרט, אל שבר של זמן ומקום. אך משהעין מתרוממת וסוקרת את הכלל, הרי הרע נעלם והופך ל"טוב"; וגם הכוחות העזים השולטים בעולם, המות, הייסורים והיצר הרע, גם הם הופכים

ל"טוב"; והואיל ולא ציפינו לכך, הם הופכים להיות "טוב מאד"... תופעות אלה נראות כפורעניות, אך לאמתו של דבר הן מביאות לנו ישע; בהן מתגלה כל הטוב שבבריאה, שאיננו בגדר "טוב" בלבד, אלא הוא טוב מכל טוב "וטוב מאד".

שיטת רבינו יונה ורמב"ם משותפת בכך שהרע הוא חלק מטוב, בין אם על ידי כפרתו את היסורים ובין אם הוא מוביל בעצמותו לטוב. בהסתכלות על כל המציאות בשלמותה, מתגלה כי גם הרעות מתכללות בתכנית טובה כללית.

ההבדל ביניהם הוא שלרובנו יונה הרע אינו טוב בעצם אלא חלק מתוכנית כללית תוצאתית לטוב, בעוד שלרמב"ם הרע מתברר כטוב בעצם ההכרחי בעצמו להבאת הטובה.

לעומתם, הטור מסביר שמטרתנו להיות עובדי ה'. אין אנו יכולים להבין את דרך הנהגתו של הקב"ה, אך יודעים אנו שכל מה שעושה הקב"ה הוא רצונו. בהגיע טובה הברכה והקבלה בשמחה נעשות בקלות, משום שברור שהקב"ה רצה להטיב. אולם, בהגיע רעה הברכה והקבלה בשמחה מאתגרות יותר, שאיננו מובן שזהו רצונו של הקב"ה, ולכן מגיע החיוב לברך - גם הרעה היא בוודאי קיום רצון ה' בעולם, גם על הרעה יש לברך את הקב"ה שקיים רצונו. אמנם השמחה לא תבוא ישירות כתגובה לרעה, משום שהכאב מונע אותה, אלא השמחה היא על כך שקיבל גם את הרעה בהסכמה והבנה שזהו רצון ה', ובכך הינו עובד ה'. העבודה היא שמחה לו.

אור החיים הקדוש, ר' חיים בן עטר, מציג את שלושת הגישות בחידושיו על הש"ס (חפץ ה' ברכות ס' ע"ב):

לקבלינהו בשמחה פירוש כיוון דפורע חובו ישמח על היסורין והוא על דרך דאיתא במסכת עבודה זרה אף על גב וכו' שמח הוא וכו' דפרע חובו אי נמי על דרך ההוא עובדא דרבי עקיבא דכל היסורין היו לטובתו ואם כן יקבלם בשמחה כי אפשר שהכל לטובתו אי נמי והוא מדרכי האהבה השלמה בהאדון ברוך הוא שישמח ויאמר די לי שנעשה רצונו יתברך בי וקיים בי האדון מאמרו. ונתרצה ברוך הוא בהיות הדבר כן.

חיוב הברכה

עתה ניכנס יותר לעומק הדברים. ראינו שגם בהגיע רעה, ישנה סיבה לברך את הקב"ה ולשמוח. הבנו כי קבלת הרעה בשמחה פירושה הכלה והשלמה גם עם הרעה, מסיבות שונות שהסבירו הראשונים. אך עדיין לא מובן מדוע חייב לשמוח ולברך כשם שמברך על הטובה, כיצד יש שוויון בין הרעה לטובה? הרי ראינו מדברי הטור, וכן משמע מהרמב"ם ומרבנו יונה, שאי אפשר להתייחס לעצם הרעה באותו משקל לגמרי כמו הטובה, שהרי סוף סוף

הרעה היא רעה. אם כן, מדוע חז"ל מצווים ודורשים מן האדם להשוות את הקבלה בשמחה של הרעה לקבלה בשמחה של הטובה?

כדי לענות על כך, נשאל שאלה אחרת. מדוע חז"ל מחייבים אותנו לברך על הרעה ולא מספיקה הקבלה בשמחה? הרי אנו מברכים את הקב"ה ומודים לו על הטוב שהוא עושה עמנו, ובהגיע טובה וודאי שנברך, אבל מדוע נברך גם על הרעה? שאלה זו שואל המהר"ל (נתיבות עולם, נתיב אהבת ה'): :

וזה כי כאשר הביא ה' יתברך עליו צרה ועם כל זה מברך ה' יתברך מורה זה על אהבה גמורה מאוד. ובדבר זה יש שאלה גדולה, שאף אם הדעה נותן שיקבל עליו דין ה' יתברך ויצדיק דינו ויאמר אמת משפטו שהביא עליך וזה מצד אהבת ה' יתברך, אבל מכל מקום למה חייב לברך וליתן הודאה אל ה' יתברך על זה?

ממשיך המהר"ל ועונה :

ויש לך לדעת כי הברכה שהוא מברך ה' יתברך הוא בשביל הטוב שיש בו יתברך, ומה שמגיע מן הרעה אל האדם אף כי היא רעה מצד המקבל על כל פנים מורה על שהוא יתברך הוא הטוב, ומצד שהוא יתברך טוב אינו רוצה ברע כי כל טוב שונא את הרע, ומפני שהוא שונא הרע מביא הרע על עושי רע, ולכך יש לו לברך ה' יתברך אף על הרע, כי גם הרע הוא מצד הטוב שה' יתברך הוא הטוב אינו חפץ ברע.

אומר המהר"ל, שהקב"ה כולו טוב וחפץ בטוב בלבד. הרעה הבאה על האדם, היא רעה בעיניים החומריות שלו, אבל מצדו של הקב"ה - הוא השפיע טובה. לכן גם טובה וגם רעה הינם מקור אחד של טוב. לאור זאת, המהר"ל בהמשך דבריו מסביר מדוע יש לברך :

ומפני כך חייב לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה להודיע כי אין כאן רק התחלה אחת טובה, ולא כמו שהיו אומרים המינים אחר שראינו כי מגיעים הטובות בעולם ומגיעים הרעות בעולם ומן הטוב לא יצא רע ומן הרע לא יצא טוב לכך היו טועים והיו אומרים כי יש כאן שתי התחלות התחלה אחת טובה והתחלה השנייה הרע, שהיו אומרים מפי עליון לא תצא הרעות והטוב רק הטוב יש לו התחלה אחת והרע יש לו התחלה אחרת, ואין הדבר כך חלילה אבל אין כאן רק התחלה אחת טובה והרע הוא מגיע מצד המקבל והרע הזה הוא מצד הטוב שהפועל הוא טוב והטוב אינו רוצה ברע ולכך המגיע ממנו הוא הטוב, והכל הוא מן פועל אחד.

מציג המהר"ל גישה של המינים, אשר רואים שבעולם ישנם גם רעות וגם טובות המגיעות מלמעלה, ומסיקים מכך שישנם ח"ו שני אלים, שתי רשויות. אל אחד הוא המביא רעות, ואל אחר הוא המשפיע טובות.

לכן, חיוב הברכה גם על הרעה, הוא כדי להוציא את הגישה הזו של המינים מן השכל, שאין הדבר כך! "שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד", הקב"ה הוא זה שמביא את הטובות ומביא את הרעות, אלא שהחלוקה הזאת של טובה ורעה היא רק אצלנו, המקבלים, על פי התפיסה החמרית שלנו. מצדו של הקב"ה - הוא משפיע רק טוב. ועל כן ברכה גם על הרעה כמו על הטובה מבטאת שישנו אל אחד, הקב"ה, המשפיע עלינו רק טוב. אלא שבתפיסה המוגבלת שלנו אנו תופסים חלק מהטובות, כרעות. לכן, לא רק נכיל ונשלים עם הרעה שהקב"ה הביא עלינו, כלומר לקבלה בשמחה, אלא נדע שגם היא מגיעה ממקור של טוב גמור, ונבטא זאת בברכה. וכמו הפסוק מאיוב (א, כא) שהובא בגמרא הנ"ל: "ה' נתן ה' לקח יהי שם ה' מבורך".

"ברוך דיין האמת"

לאור דברים אלו, יש לשאול: אם הקב"ה משפיע רק טוב, מדוע על הרעה אנחנו מברכים ברכה שונה "ברוך דיין האמת" ולא "הטוב והמטיב"?
הבאנו לעיל את הגמרא במסכת פסחים (נ' ע"א):

אמר רבי אחא בר חנינא: לא כעולם הזה העולם הבא; העולם הזה, על בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב, ועל בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת. לעולם הבא - כולו הטוב והמטיב.

על כך אומר המהר"ל (חידושי אגדות סנהדרין מ"ג ע"ב):

בארו בזה בודאי ה' יתברך בעולם הזה הוא אחד, רק מפני שיצר הרע בעולם ויצר הרע הוא השטן שעל ידו הוא הפורעניות בא אל העולם, ולפיכך לא נראה אחדותו בעולמו. מה שאין כך לעולם הבא שאין כאן רק טוב וזה יורה לגמרי אחדותו יתברך.

כלומר, מצד האמת, הקב"ה משפיע רק טוב. אך כמו שאמרנו, בעיניים החמריות של העולם הזה אנו תופסים את הטוב חלוק בין טוב לבין רע. את הברכה צריך לברך בצורה מדויקת על המציאות - מה שאנחנו רואים בפועל, במציאות העכשווית. דוגמה לכך ברכת "שהכל נהיה בדברו" על מיץ אפרסק. למרות שאנחנו יודעים שהמיץ יצא מהאפרסק המגיע מהעץ, אין אנו מברכים "בורא פרי העץ", אלא שסוף סוף לא ניכרת צורתו של האפרסק במציאות

הנוכחית, ועל כן ברכתו של המיץ "שהכל נהיה בדברו". לכן בעולם הזה החמרי, המסוגל לתפוס רק את המציאות הנוכחית, נברך על הרעה הנוכחית והנגלית כרגע ברכת "דיין האמת". הסיבה לתפיסתנו המוגבלת בעולם הזה היא כהסבר המהר"ל, שבעולם הזה נמצא היצר הרע. "איזהו אל זר שיש בגופו של אדם הוי אומר זה יצר הרע" (שבת ק"ה ע"ב). יצר הרע מכונה "אל זר", כאשר הוא נמצא בעולם הזה בקרבנו הוא גורם לשניות, מונע אחדות שלמה של הקב"ה בעולם הזה. אך בעולם הבא, לעתיד לבוא, כשהקב"ה ישחט את יצר הרע (סוכה נ"ב ע"א), יתקיים "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד", תהיה אחדות ה' יתברך ניכרת לגמרי, אז נבין שהקב"ה משפיע רק טוב. תפיסתנו תתרחב למרחבים רוחניים גדולים יותר, מרחבים שיצר הרע בעולם הזה מנע מאיתנו, ומראייה רחבה זו נכיר ונדע שהקב"ה משפיע רק טוב ונכיר את הרעה עצמה כטובה גדולה. אבל, כיוון שבעל כרחנו תפיסתנו בעולם הזה מוגבלת, ותופסים אנו את הרעה בשעתה כרעה ולא כטובה, עלינו להתאים את ברכתנו ויחסנו אל הרעה בהתאם לתפיסה זו, ונברך "ברוך דיין האמת", שפירושה צידוק הדין שנעשה עימנו, ולא החסד שנעשה מהקב"ה. זו גם הסיבה מדוע אומר ר' עקיבא "כל מה שה' עושה הכל לטובה", "לטובה", ולא "טוב" בעצמו. כך מסביר 'אור הישר' (הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ד):

ובזה תתפרש הא דברכות דף ס' ע"ב דרבי עקיבא אמר כל דעביד רחמנא לטב, ובתענית כ"א ע"א דנחום איש גם זו אמר גם זו לטובה, ולכאורה מדוע לא יספיק אם היה אומר כל דעביד רחמנא טב, וכן גם זו טובה, ולמה להו בשני המקומות אות הלמ"ד? אבל לפי הנ"ל ניחא דהאדם לא ידע הטוב הגמור ולכן לא יכול לאמר טב, או גם זו טובה, דבעיניו יתראה לשעה כרעה, ולהכי אמרו בתוספות הלמ"ד לטב כלומר שהיא ודאי סבה לטובה תכליתית, שרק השי"ת ידע מראש שרעה זו מוליכו לטובה.

לכן, בעולם הזה אין אנחנו יכולים לתפוס את הרעה כטובה בשעת הרעה, אלא רק לאחר הגעת הטובה עצמה, יתברר לנו שגם הרעה היתה טובה. ולכן מברכים "דיין האמת", שרק הקב"ה ידע מראש שרעה זו מוליכה טובה, ולא אנחנו. לאור זאת, הרב קוק מדייק את ההבדל בין הברכה על הרעה לבין קבלתה בשמחה (עין אי"ה ברכות ט, קפג):

⁶ הרב שמואל יצחק הילמן (1868 – 1953). גדל בליטא, עבר לבריטניה ועלה לארץ ישראל. היה ראש בית הדין של לונדון ורבה הראשי של גלאזו. בארץ ישראל ייסד את ישיבת "אוהל תורה". היה חותנו של הרב הראשי הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג. חיבר סדרת ספרים בשם "אור הישר" המכילה חידושים, הערות וצינונים על התנ"ך, המדרש, המשנה, התלמוד הבבלי והירושלמי ועל הרמב"ם.

ביטול הרגש, עד שלא יבחיין בין טוב לרע, ולא יעריך כלל ערך עצמותו הפרטית איננו ממעלת הנפשות, ולא זאת היא התעודה הראויה לאיש המעלה, כי אם ידע ידע האיש המשכיל את הטוב ואת הרע, את נועם הטוב והחיים, העושר והכבוד, ואת מגרעת המחסור וכל רעה בחיי ההוה לכל פרטיהם, ויעריכם בערכם הראוי ולא יקטנו בעיניו. על כן הברכות צריכות להיות טבועות במטבע של הרגש הזמני, שמרגשת הנפש לפי טעמה וחושה בה, על כן בהכרח ישתנו בין הטוב ובין הרע. אמנם הדעה השלמה עולה עליהם במשפט ובחשבון, לקבולינהו בשמחה.

מסביר הרב זצ"ל, שהברכות על הטובה ועל הרעה נוגעות יותר לרגש האדם. באמת מצד הרגש, בעולם הזה לא יכול להיות שוויון בין היחס לרעה לבין היחס לטובה, ולכן ישנו שוני בין הברכות, כמבואר לעיל. אך לא כן מצד הדעת והשכל. האדם צריך להכיר בשכלו שגם את הרעה ראוי לקבל בשמחה, לפי שלוש השיטות שהזכרנו. לכן, השוויון בין קבלת הרעה לקבלת הטובה, הוא מצד השכל, לקבל את שתיהן בשמחה, כלומר בצורה של שמחה - לא ישמח ברעה עצמה, אלא במה שהיא מבשרת. בין אם את היותי עובד ה' בקבלתה (לדעת הטור), בין אם כפרה על העוונות (לדעת רבנו יונה) ובין אם תהליך של טוב (לדעת רמב"ם). הברכה עצמה, בנוסח המיוחד שלה, תבטא את הרגש הטבעי שנדרש להתייחס אליו והוא הצער ברעה עצמה שמכאיבה ומייסרת, ואילו הצורה בה תאמר הברכה תבטא את הבנת השכל על מהותו ותפקידו של הרע.

קצת נוכל לענות על השאלה השנייה. עתה מובן שאין כוונת חז"ל במילים "חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה" להשוות בין עצם הרעה לעצם הטובה, אלא להתייחס גם אל הטובה וגם אל הרעה בצורה שווה - לשמוח בבשורה ששתיהן מביאות.

החינוך להכרת הטוב

לאחר שהבנו מדוע חייב לקבל את הרעה בשמחה ולברך עליה, נוכל להבין מה רצו חז"ל ללמדנו בעצם חיוב קבלתה בשמחה - כיצד עלינו להתייחס לרע איתנו או נפגשים בעולם. אומרת הגמרא (מועד קטן כ"ז ע"ב):

ואמר רב יהודה אמר רב: כל המתקשה על מתו יותר מדאי - על מת אחר הוא בוכה. ההיא איתתא דהות בשיבבותיה דרב הונא, הוה לה שבעה בני. מת חד מינייהו, הוות קא בכיא ביתירתא עליה. שלח לה רב הונא: לא תעבדי הכי! לא אשגחה ביה. שלח לה: אי צייתת - מוטב, ואי לא - צבית זוודתא לאידך מית. ומיתו כולהו. לסוף אמר לה: תימוש זוודתא לנפשיך, ומיתא.

כלומר, אדם הבוכה יותר מן הראוי על קרובו שמת - גורם לכך שיבכה על מת נוסף. מסביר על כך הריטב"א (שם): "פירוש, שנראה כמי שמתאונן על הדיין וקורא תגר ולפיכך פנקסו נפתחת לפניו". הבכיה המרובה על המת, מסרבת להכיר בטובו של הקב"ה, ונראית כהתרסה כלפיו. ועל כן הקב"ה ממשיך להתנהג עם הבוכים יותר מדי במידת הדין, לפי שאינם מכירים בטובו וחושבים שרק רע מופיע על ידו. ומה היא המידה הראויה לבכיה על המת? ממשיכה הגמרא, וכן פוסקים הרמב"ם (הלכות אבל פ"ג הי"א) והשולחן ערוך (יורה דעה שצד, א):

הא כיצד? שלשה ימים לבכי, ושבעה להספד, ושליש לגיהוץ ולתספורת. מכאן ואילך - אמר הקדוש ברוך הוא אי אתם רחמנים בו יותר ממני.

חז"ל נותנים את היחס המתאים לצער על המת, ונותנים לאבל את הזמן הנדרש לבכי ולביטוי צערו. אולם הם מגבילים זאת ואוסרים על האדם לבכות ולהצטער יותר מדי. מדוע? כותב הרב קוק (אורות הקודש ב' עמוד תפט-תצ):

הרשעה עומדת לכליון, הרשעה המיוחדת הפרטית האישית, והוא הדין מקורה הרשעה העולמית, כל יסוד הרע, האחוז כל כך בשרשים ענפים ומתרחבים ביצירה הגדולה. אותם המסתכלים, שטמונה בעצמיותם נטיה של רשעה עצמית, רואים הם את הצביון של הרשעה העולמית בצורה של שליטה כללית. והשקועים הרבה במעמקי הרע הרי הם מתמכרים אליה, ושמחים במציאותה, חוזים לה גדולות ומתעלסים בארס נאפוניה.

אומר הרב זצ"ל, שישנם כאלה אשר מתמכרים להופעת הרע. הינם שקועים כל כך ברע, עד שהם שמחים במציאותו בעולם ומעודדים את הגעתו. אנשים אלו לא יכולים להבחין בטוב שבעולם, הם מעודדים פסימיות וייאוש מוחלטים, מבטלים כל הרגשה של תקווה והצלחה. הם חפצים בחורבנו של העולם, שלטענתם לא מסוגל להצמיח שום טוב כלל. ממשיך הרב לקבוצה נוספת:

עולים עליהם אותם שכבר עומדים הם על סף של תנועה לצד הטוב, אבל אליו לא הגיעו, משיקוף הדעה בדבר שליטת הרשעה לא נשתחררו, אבל החן והאהבה אליה רפתה, ומתאוננים הם על העולם הרע ועל יסודו, ואין להם כח של זריחת תקוה להביט אל יסוד הטוב העולמי, אל מקור החיים, שהכל עבדיו, וכל הטוב וכל הרע עומד הכן למטרת השלמת אידיאליו, ולמאמרו כסופה ירדופו.

מעליהם ישנם אנשים שיודעים לחוש בטוב שבעולם, וחפצים בו, אך הרע גורם להם לשקוע. הפסימיות משתלטת עליהם, והתקווה לצמיחת הטוב צונחת יחד איתם. הם טוענים

שהעולם רע, מתלוננים על הסבל האוחז אותם ושאינו מרפה מהם, ולמרות שרואים חלקיקים של טוב בעולם, מסרבים להאמין שהטוב ישתלט ויתפתח, אלא נשארים מקובעים לרע ולהימצאותו הבלתי פוסקת. ממשיך הרב קוק ומסיים בקבוצה האחרונה:

למעלה מהם עולים חפשי ההשקפה, הרואים בעולם מצד אחד את הצד השלילי, את הרשעה והכסל שבו, ומצד השני את אי אפשריות נצחיותו, והם המחכים לאפיסה וכליון מוחלט מעיקר היסוד, הם כבר שואפים לכליון הרע ומאמינים בו, אמנם לא בא לעיניהם ברק הטוב.

"חפשי ההשקפה", אותם האנשים בעלי ההשקפה הרחבה והאמיתית יותר, יודעים להבדיל בין הטוב לבין הרע, אך מודעים גם לפער ביניהם. הם עדיין לא ראו את הטוב המוחלט, שהטוב הוא היחיד השולט בעולם, אך מודעים לכך שהקב"ה משפיע רק טוב ומכוון הכל לתכלית טובה, ולכן גם כאשר רואים את אותו הרע שרואים הקבוצות האחרות, יודעים שהרע עתיד להיאבד לגמרי, ושהנצחיות שייכת רק אל הטוב.

עתה נוכל להבין תכליתם של הדינים השונים שחייבונו חז"ל בעת הגעת רעה עלינו. חז"ל רוצים לחנך אותנו לרכוש את המבט הרחב יותר, את ההשקפה החופשית כפי שמכנה הרב קוק, הרואה את המציאות כולה, גם כשיש רע, כטוב מתפתח. חלילה לנו לחשוב שהקב"ה רוצה ברעתנו. הקב"ה כולו טוב ומשפיע רק טוב. אך עצם היותנו חומריים מגביל את תפיסתנו כך שחלק מהטוב שהקב"ה משפיע יתקבל אצלנו כרע. לכן, למרות מציאותו של הרע בעולם, אין לנו לתפוס אותו כאידיאל וגם לא להיכנע אליו. עלינו לראות את הטוב המתפשט בעולם, את חסדו של הקב"ה. בין אם ברעה עצמה (רמב"ם), ובין אם בדרך עקיפה כתוצאה מהרע (ר' יונה והרא"ה), ובין אם לא ברעה עצמה אלא בנוסף אליה (טור). חז"ל מעניקים לנו את היחס הראוי לרעה, ומחייבים אותנו לברך "דיין האמת" המורה על הדין שנעשה עימנו, אך יחד עם זאת, עלינו לקבל את אותה הרעה בשמחה - להבין ולהכיל את הגעתה, ולהסכים לכך, מתוך אמונה בטובו של הקב"ה בעולם המגיע אלינו גם אם אין ביכולתנו לראות זאת בצורה המלאה. אין לנו להיכנע לפסימיות ולייאוש הגורמים למיאוס בעולם, אלא להתרגל להסתכל על הטוב שבעולם ובכך להתמלא עונג ותקווה מלאה לחיים של טוב מוחלט וגאולה שלמה לעתיד לבוא, ששם גם על הרעות נברך "הטוב והמטיב". כך מסיים הרב את דבריו הנפלאים:

זאת היא הצצת הטוב בשורש שרשו, היודעת כי הרשעה כעשן תכלה, וממשלת זדון תעבר מן הארץ, ונשגב ד' לבדו ביום ההוא.